

СТУДЕНТИ Й ВИКЛАДАЧІ СУМСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В КОНТЕКСТІ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ 1930-Х РОКІВ

Едуард Семешин

м. Ромни

Особові справи студентів і викладачів Сумського державного педагогічного інституту (далі СумДПІ), який має давню і багату історію, становлять значний інтерес для дослідників, оскільки дають змогу реконструювати життєві шляхи окремих осіб. Упродовж 2018–2021 рр. автором було опрацьовано значний масив особових справ студентів стаціонарної та заочної форм навчання, а також викладачів СумДПІ. Основну увагу приділено виявленню осіб, які стали жертвами політичних переслідувань і репресій, були свідками у справах репресованих або, навпаки, виступали як викривачі так званих «ворогів народу» та співучасники сталінських репресивних кампаній. На основі опрацьованих архівних матеріалів створено базу даних студентів і викладачів Сумщини за період з кінця 1920-х до початку 1950-х рр., що суттєво полегшила подальшу науково-пошукову роботу та стала підґрунтям для формування нових дослідницьких підходів у вивченні радянської освітньої та репресивної політики.

Метою даної статті є аналіз особових справ і списків студентів та викладачів СумДПІ як історичного джерела з біографічним потенціалом осіб, які зазнали політичних переслідувань або самі брали участь в таких.

Згідно з наказом № 47 директора СумДПІ від 23 березня 1935 р., з 1 курсу мовно-літературного факультету була відрхована студентка **Н.Г. Міщенко**. Підставою для відрхування той факт, *«що при вступі в Інститут приховала своє дійсне соцпоходження – як дочка торговця і що її батько позбавлений прав голосу»* [20, Арк. 81зв.]. Підставою для відрхування студентів могла слугувати і відсутність документів, що підтверджували їхнє соціальне походження. Зокрема, у наказі № 49 директора СумДПІ від 25 березня 1935 р. зазначалося, що *«в зв'язку з тим, що курсант соц[іально]-ек[ономічної] групи педкурсів тов. Райтман, не дивлячись на те, що їй було дано термін протягом 2-х місяців подати документи про соцпоходження – до цього часу не подала, 26/III ц. р. виключити зі складу курсантів педкурсів»* [20, Арк. 82]. Показовим є той факт, що радянська влада обмежувала доступ до праці не лише в освітній або адміністративній сферах, а й на низькокваліфікованих посадах. Наказом № 296 від 8 квітня 1933 р. директора СумДПІ В.К. Білоус був прийнятий на посаду двірника [18, Арк. 108], однак іншим наказом від 10 липня 1933 р. був звільнений у зв'язку з тим, що він був позбавлений виборчих прав [19, Арк. 17]. Проведення грабіжницьких кампаній

з розкуркулення та колективізації, боротьба з приватною власністю на початку 1930 рр. набула самих химерних та абсурдних форм. Про це свідчить один з листів студентів-комсомольців СумІСВ, опублікованому в сумській газеті «Плуг і Молот»: *«10 серпня ц. р. у крамниці «Динамо» продавали костюми «Юнгштурм» усім хто хотів взяти. Ми студенти (10 чоловік) написали список, зібрали гроші, уповноважили одного товариша, щоб останній забрав костюми й приніс в гуртожиток. Все так і сталося: костюми товариш одержав й приніс в гуртожиток. В цей час заходять до гуртожитку т. т. Мойсенко (секретар колективу КП(б)У, Вішняков, Панченко (голова профкому) й інші, забрали у нас костюми й почали розподіляти. В першу чергу забрали собі по костюму. Останні роздали, кому схотіли. У кожного з цих товаришів є одяг (по 1 і 2 костюми), а у тих, що не дали, або вірніше відняли, нема ні по одному, є такі товариші, що ходять у позичених штанах. Коли запитали цих товаришів, чи вірно вони зробили, то відповідь була така: – Все те, що ми робимо, вірно, жалійтесь хоч в ЦК. У нашому інституті це не випадок. І це не вперше, а майже, як правило: забирає той, у кого печатка, хто має портфель. Хіба давно студенти кричали за ботинки, які були роздані тим, у кого 2 пари в корзині нових: Карабут, Ткаченко»* [48, С. 4]. Підставою для відрахування студентів ставали розмови політичного характеру. Так, наказом № 168 директора СумДПІ від 15 вересня 1936 р. студент 3 курсу фізико-математичного факультету **М.Л. Ростковський** був відрахований на підставі подвійного звинувачення: *«на кінець учбового року мав незадовільні оцінки з 4-х дисциплін, протягом літньої перерви нічого не робив щодо ліквідації цієї заборгованості і на сьогодні жодного заліку не здав. Крім того, після повернення з літніх канікул, почав пропагувати серед студентів інституту троцькістські погляди, доводячи, що життя робітників фашистської Італії краще, ніж робітників Радянського Союзу, опошлював стаханівський рух в нашій країні»* [23, Арк. 51].

Колишній викладач СумДПІ **Сергій Ілліч Панченко** після арешту у вересні 1937 р. надав свідчення, ймовірно, під тиском, у яких стверджував про існування в стінах інституту так званої «контрреволюційної організації». У своїх показаннях він також зазначив, що начебто підготував до вербування кількох студентів: **Галину Сумцову, Дору Волошину, Ганну Дудівну, Михайла Михайлова, Андрія Івановича Ковалю**, а також осіб на прізвище **Нікітіна** та **Смілянська** [35, Арк. 19, 21]. Ця справа є типовим прикладом фальсифікацій, які здійснювалися каральними органами у процесі фабрикації кримінальних справ проти репресованих. Свідчення, отримані внаслідок фізичного та психологічного тиску, були поширеною практикою в слідчій діяльності того періоду. У ході науково-пошукової роботи вдалося встановити окремі додаткові відомості про згаданих у свідченнях осіб. Зокрема, **Дора Семенівна Волошина**, 1910 р. н., уродженка м. Костянтинівка, працювала вчителькою в школі № 4 м. Охтирка [28, Арк. 114зв., 115]. Згідно з наказом № 47 директора СумДПІ від

8 березня 1934 р., «Волошину Д., студентку II к. Історичного відділу за добру академуспінність за активну громадсько-політичну роботу – преміювати грішми в сумі 35 крб.» [19, Арк. 72зв.-74]. У списках студентів також згадується **Марія Олексіївна Нікітіна**, 1896 р. н., уродженка Тамбовської губернії, випускниця фізико-математичного факультету СумДПІ 1937/1938 н. р. [28, Арк. 18зв., 19] Відомо, що до вступу до інституту вона мала десятирічний досвід педагогічної роботи [27, Арк. 129]. Ймовірно, саме її мав на увазі С. Панченко у своїх свідченнях, однак через відсутність імені в документах остаточно стверджувати це неможливо. Після завершення навчання подальша доля М. Нікітіної не з'ясована.

У наказі № 40 директора СумДПІ від 13 березня 1935 р. зафіксовано епізод, що яскраво ілюструє характер ідеологічного контролю над освітнім процесом у закладах вищої освіти УРСР у 1930 рр. Зокрема, зазначалося: «28 лютого 1935 р. студент IV курсу тов. Жураківський під час пробного уроку на курсах ВУІКО на тему «Логічний аналіз статті» аналізуючи уривок із промови тов. Постишева, що був матеріалом до теми, припустив методологічні помилки, які свідчать про недостатню більшовицьку пильність і політичну озброєність Жураківського, що кажуть такі окремі моменти: а) Бажаючи дати вкупі з слухачами курсів заголовок до загального уривка з промови тов. Постишева, подав його (заголовок) спочатку в тій схоластичній формулюванні, яка була вироблена ним самим і записана в його конспекті, а саме “Завдання у вихованні комсомолу” незважаючи на те, що слухачі курсів подавали витриману, точнішу формулювання, і лише згодом, коли слухачі нагадали, що треба поповнити це, дане тов. Жураківським формулювання словом “партії” додав його, і таким чином остаточний заголовок був сформульований в такому вигляді: “Завдання партії у вихованні комсомолу”. ...

Студенти 4-го курсу товариші Сокуро, Шетленко та Істраніна аналізуючи урок Жураківського дали відповідну більшовицьку характеристику, викривши його політичні збочення, однак не довели справу до кінця, а саме не сповістили своєчасно про це керівництво факультету, чому дійсну оцінку уроку та кого кваліфікації вдалося зробити тільки під час 2-го аналізу на об'єднаному засіданні мовної та літературної кафедр 8 березня ц. р. ...Факт уроку тов. Жураківського і лібералізм його рецензента тов. Дудівній та опонента Глушаченко свідчить про недостатню політичну озброєність і політичну письменність частини студентів, навіть випускників». Згідно з цим наказом, студентам Жураківському та Дудівній, а також лектору-методисту Чабаненку, який відповідав за перевірку конспектів, була оголошена сувора догана. Також у наказі рекомендувалося «надалі всі практичні уроки студентів у школі оцінювати не тільки з точки зору їх техніки, а також з боку їх більшовицької витриманості й класової пильності» [14, Арк. 19, 20].

Уже через декілька днів, наказом № 43 від 19 березня 1935 р., її було відраховано з інституту. Причиною названо приховування при вступі в 1934/35 н. р. свого дійсного соціального походження, а також політичної діяльності в минулому в інших організаціях [22, Арк. 127]. Однак у подальшому, на підставі перегляду справи, її було поновлено у складі студентів. У наказі № 76 директора СумДПІ від 28 травня 1935 р. зазначалося: *«хоч в практиці роботи Дудівни Г.С. як педагога були антирадянські методи впливу на дітей (фізичні впливи), а також політичні збочення націоналістичного характеру (трактування письменників – Шевченка, Сосюри, Хвильового, Франко, як пролетарських ідеологів), однак беручи до уваги визнання нею цих помилок та 4-річний її педагогічний стаж – наказ № 43 про виключення Дудівни Г.С. зі складу студентів від 19 березня 1935 р. – скасувати, поновивши її в правах студента»* [21, Арк. 10зв., 11].

Іван Ілліч Чабаненко народився 7 травня 1902 р. в с. Панчеве (нині — Кіровоградська область). У 1919–1920 рр. навчався в соціально-економічній школі м. Златопіль (тепер — м. Новомиргород Кіровоградської області) [17, Арк. 194]. З 1 жовтня 1925 р. по 15 квітня 1926 р. працював лектором на курсах українознавства у м. Херсон. З 1 жовтня 1926 р. обіймав посаду організатора осередків ліквідації неписьменності в районі Січневого повстання у м. Києві. У 1929 р. закінчив літературно-лінгвістичне відділення факультету професійної освіти Київського інституту народної освіти (ІНО). З 12 вересня 1929 р. працював викладачем у школі селянської молоді Казанківського району. У 1929–1930 рр. викладав українську мову та літературу, а також обіймав посаду завідувача школи селянської молоді в с. Миколаївка Казанківського району. Одночасно, за сумісництвом, виконував обов'язки завідувача курсів підготовки молоді до вступу у вищі навчальні заклади при Миколаївській школі, де викладав політекономію, історію класової боротьби та мовознавство. У 1930–1931 рр. працював викладачем української мови та літератури у Жовтневому (Криворізькому) зоотехнікумі. Із вересня 1930 р. обіймав посаду доцента української мови на техніко-математичному та історико-економічному відділеннях Криворізького інституту професійної освіти [55, Арк. 1-3]. Обіймав посаду лектора мовознавства в СумДПІ з 1 лютого 1935 р. (зарахований наказом директора інституту № 20 від 2 лютого 1935 р. [20, Арк. 65зв.]). Його звільнення відбулося згідно з наказом директора № 68 І. Семенова від 7 травня того ж року як такого, «який своєю методичною та фаховою кваліфікацією не може забезпечити належної якості викладання в пед. ВИШі». У наказі зазначалося: *«відвідування лекцій лектора Мовознавства й методики мови т. Чабаненко, проведені представниками дирекції та журі, викрили низьку якість та припущення методологічних та методичних помилок з боку т. Чабаненка. Не дивлячись на те, що тов. Чабаненко було дано достатній термін на виправлення припущених помилок, а також відповідна допомога, як-то обговорення лекцій на кафедрі та методнаradі, методичні*

та методологічні поради з боку декана факультету, керівників кафедр мови та педагогіки, - все ж тов. Чабаненко продовжує давати низьку якість викладання, незважаючи на всі вказівки на кафедрі та дирекції. Моє особисте відвідування лекцій у т. Чабаненко 6/V-35 р. на II курсі "В" мовно-літературного факультету, виявлено: 1) повну відсутність [нерозбірливо – авт.] викладання у т. Чабаненко; 2) обірваність цитат і окремих формулювань від загального конспекту лекції, невміння ці цитати та формулювання пояснити; 3) перетворення значної частини лекції на диктант і низку інших помилок» [21, Арк. 63в., 7].

Марія Абрамівна Полозова народилася 1898 р. с. Рашівка Гадяцького повіту Полтавської губернії (нині – Миргородський район Полтавської області) [28, Арк. 109зв., 110, 291зв.]. На підставі наказу № 68 директора СумДПП від 25 квітня 1934 р. була відрахована з таким формулюванням: «студ. III к. Економічного відділу Полозову М.А. (Пошивайло), що при вступі до Інституту укриває своє соціоходження (куркульське) та за зв'язок з куркульською родиною – зі складу студентів Інституту виключити. Підстава: Довідка Рашівської с/ради від 10/III-34 року» [19, Арк. 85]. У книзі «Реабілітовані історією» наводиться коротка біографія **Григорія Федоровича Пошивайло**, що народився 1902 р. в с. Рашівка. Перебуваючи на військовій службі в м. Ромни, 18 жовтня 1927 р. він був заарештований Особливою нарадою при колегії ОДПУ за участь у нелегальній антирадянській групі та засуджений до 3 р. ув'язнення в таборах. Із серпня 1930 р. за відбуттям терміну покарання позбавлений права проживання в Москві, Ленінградській області, Північно-Кавказькому краї, Дагестані та на території УСРР на 3 р. [46, С. 183]. З огляду на спільне місце народження та згадування подвійного прізвища, можна припустити, що він міг бути чоловіком Марії. Окремі архівні дані наводять на думку про ймовірність його спорідненості з **Федором Івановичем Пошивайло** (1885 р. н., уродженець с. Рашівка), біографія якого опублікована в науковій розвідці дослідника Л. Булави [3]. Втім, в особовій справі Ф. Пошивайла, станом на 1927 р., вказано, що членами його родини були: дружина — Наталія Герасимівна, донька Інна та брат Михайло [53, Арк. 1]. Григорій серед них не фігурує. Отож, не виключено, що збіг місця народження та прізвища може бути випадковим. Достовірних доказів їхньої родинної належності не виявлено.

14 серпня 1941 р. **Федір Сергійович Красуля** звернувся до дирекції СумДПП із заявою про зарахування на заочне відділення історичного факультету. У поданій заяві зазначалося, що до цього часу він навчався на заочній формі у Харківському державному педагогічному інституті, де успішно завершив три курси. Однак, з четвертого курсу був змушений вибути через неможливість сплатити за навчання з огляду на складні сімейні обставини [29, Арк. 1]. У своїй автобіографії він повідомляє, що народився в с. Миколаївка Хотінського району Харківської області (нині – Сумська область) у родині селянина-бідняка. Мати померла у 1920 р., а батько перебував на його утриманні. У період з 1911 по 1913 р. відвідував школу

взимку, а влітку працював наймитом, випасаючи худобу. У 1913–1917 рр. працював чорноробом у поміщицькому господарстві. З 1917 по 1924 р. займався селянським господарством разом із батьками. У 1924–1928 рр. обіймав посаду завідувача селянського будинку. У 1928–1930 рр. за вибором громади працював головою споживчого товариства в с. Миколаївка. У 1928 р. разом із родиною вступив до колгоспу. З 1930 по 1932 р. навчався на робітничому факультеті при СумІСВ. Після завершення навчання до 1 вересня 1933 р. працював пропагандистом при політвідділі школи. У період з 1 вересня 1933 р. до 25 грудня 1935 р. був студентом сільськогосподарської школи, після чого працював у школі с. Погребняки Полтавської області. З 8 серпня 1936 р. по 8 серпня 1938 р. працював у Комишнянському районному відділі народної освіти (РВНО) Полтавської області. Згодом, з 8 серпня 1938 р. до 20 серпня 1940 р., обіймав посаду директора Гадяцької неповної середньої школи № 5. На момент подання автобіографії перебував у лавах КП(б)У (партійний стаж з 1930 р.). Із 28 січня 1941 р. працював директором Бітицької сільськогосподарської школи Сумського району Сумської області [29, Арк. 3, 3зв.]. У списках студентів економічного відділення СумІСВ також зафіксовано **Якова Сергійовича Красулю**, 1913 р. н., уродженця с. Миколаївка [28, Арк. 283зв., 284]. Відомо, що 5 квітня 1938 р. органами радянської держбезпеки було заарештовано **Івана Сергійовича Красулю** (1901 р. н.), уродженця с. Миколаївка, який на той час обіймав посаду голови колгоспу в с. Стецьківка Хотінського району Харківської області (нині — Сумська область). Йому інкримінували участь у вигаданій «контрреволюційній повстанській організації», сфабрикованій репресивними органами в межах політичних переслідувань періоду «Великого терору». 19 квітня 1938 р. він був засуджений до розстрілу (місце зберігання справи – ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 1, Спр. 543).

Раїса Григорівна Літінська у 1921–1922 н. р. закінчила два курси Новомиргородських трирічних педагогічних курсів. 15 травня 1926 р. вона звернулася із заявою до дирекції СумПТ з проханням допустити її до іспитів [13, Арк. 17]. Можна припустити, що вона могла бути родичкою (сестрою) **Михайла Григоровича Літінського**, який із 1 вересня 1925 р. працював в СумПТ [28, Арк. 195зв., 196]. Підставою для такого припущення слугує той факт, що М. Літінський, уродженець м. Златопіль (нині – Кіровоградської області), з вересня 1920 року працював викладачем Новомиргородських трирічних педагогічних курсів, а після їх об'єднання у грудні 1924 р. із Зінов'євськими вищими трирічними педагогічними курсами перейшов спочатку на посаду вчителя трудової школи у м. Новомиргород, а згодом – на посаду завідувача навчальної частини СумПТ [51, Арк. 1, 4]. У січні 1941 р. в СумДПІ бібліотекаром працювала **А.П. Повалій** [25, Арк. 2]. Можна припустити, що це могла бути дружина репресованого педагога **Костянтина Пилиповича Повалія** – Анна Петрівна [33, Арк. 14, 14зв.]. Відповідно до наказу № 297 директора СумДПІ від 30 вересня 1947 р., І.П. Дунічевська

з 28 вересня 1947 р. була призначена на посаду лаборанта кафедри фізичного виховання і спорту на повну ставку. Окрім основних обов'язків, на неї також було покладено функції з видачі хлібних і продуктових карток [2, Арк. 151]. В анкеті репресованого бухгалтера Сумського машинобудівного технікуму **Павла Івановича Дунічевського** зазначається, що у складі його сім'ї перебували дружина й дві доньки – **Тамара** (19 р.) та **Ірина** (10 р.) [36, Арк. 32, 38, 38зв.]. У зазначених випадках точно встановити родинні зв'язки можна лише шляхом опрацювання нового масиву архівних документів.

4 жовтня 1937 р. була заарештована як «дружина ворога народу» **Зоя Павлівна Попова (Агнівцева)**, 1901 р. н., уродженка м. Суми Сумського повіту Харківської губернії. Походила з родини священнослужителя. Мала середню спеціальну освіту, членом партії не була. На момент арешту працювала інструктором з обліку в Інституті гігієни в м. Харків. Постановою Особливої наради при НКВС СРСР від 2 листопада 1937 р. була засуджена як член родини «зрадника Батьківщини» до 5 р. позбавлення волі. Після звільнення проживала у Харкові, де працювала секретаркою середньої школи № 48. З 1951 р. мала статус інваліда III групи. Реабілітована 25 вересня 1956 р. [47, С. 241]. Ймовірно, вона була сестрою Ганни Павлівної Попової (професора педагогіки СумІСВ), однак наразі автору не вдалося ознайомитися з її кримінальною справою. **Володимир Миколайович Фрітче**, 1905 р. н., працював викладачем фізики у СумДПІ з 27 грудня 1933 р. [28, Арк. 197зв., 198]. На підставі наказу № 118 директора інституту від 2 липня 1936 р. він був звільнений із посади лектора [22, Арк. 307]. У книзі «Реабілітовані історією» міститься коротка біографічна довідка про **Ганну Миколаївну Фрітче**, 1908 р. н., українку, з неповною середньою освітою, яка працювала бухгалтером у хімічному технікумі. Вона була заарештована 17 березня 1944 р. і засуджена Особливою нарадою при НКВС СРСР 6 травня 1944 р. за ст. 54-1 «а» КК УРСР (зрада Батьківщини) до 3 р. ув'язнення у спеціальному таборі. Реабілітована 30 вересня 1989 р. прокуратурою Сумської області [45, С. 242].

Панас Калістратович Татарчук народився 2 грудня 1893 р. в с. Парасковіївка (нині — Полтавська область). Закінчив Зіньківське міське чотирикласне училище. У 1914 р. закінчив Гадяцькі дворічні педагогічні курси. Починаючи з 1 вересня 1924 р. і до 1 вересня 1932 р. працював учителем початкових класів та завідувачем школи в с. Бобрівник (нині – Полтавська область). У 1931 р. він звернувся до дирекції СумІСВ з проханням зарахувати його на агро-біологічний відділ. Станом на 18 жовтня 1931 р., коли було заповнено анкету, він перебував у шлюбі та виховував двох дітей. Згідно з довідкою, що міститься в особовій справі, П. Татарчук на той час був членом колгоспу ім. Петровського в с. Тарасівка Зіньківського району (нині — Полтавська область). У його власності перебувала садиба площею 0,6 га, житловий будинок та господарський хлів. До вступу в колгосп він мав 5,25 га землі. У довідці зазначено,

що до революції походив із родини «середняка». Інша довідка від 11 вересня 1934 р., видана для подання до СумДПП, свідчить про його активну участь у громадському житті. Зокрема, він був залучений до ліквідації неписьменності серед дорослого населення та допризовників, організовував збір коштів серед населення, допомагав у підготовці стінної газети при артілі «Незаможник», проводив культурно-масову роботу в сільському книгосховищі (книгбуді), організовував учнів на збирання колосків, а також здійснював заходи щодо стовідсоткового охоплення дітей шкільним навчанням [31, Арк. 1-7]. Перебуваючи на посаді учителя в с. Дейкалівка Зіньківського (нині – Полтавського) району Полтавської області, 26 грудня 1937 р. він був заарештований і засуджений до розстрілу. Страчений 26 травня 1938 р. [44, С. 301].

Наказом № 282 директора СумДПП від 16 лютого 1939 р. було відраховано студента другого курсу заочного відділення фізико-математичного факультету **Ф.І. Гончаренка** *«що порвав зв'язки з інститутом і на педроботі не працює»* [24, Арк. 91зв.]. Додаткової інформації про нього знайти не вдалося, однак можна припустити, що йдеться про **Федора Івановича Гончаренка**, 1901 р. н., уродженця та мешканця с. Кровне (нині – Сумський район Сумської області), який працював учителем у місцевій школі. 5 квітня 1938 р. він був заарештований як учасник вигаданої каральними органами «військово-бойової повстанської організації» та засуджений до розстрілу (місце зберігання справи – ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 1, Спр. 543). На перший погляд може здатися дивним, що дирекція інституту не була поінформована про арешт зазначеного студента. Однак на користь такої ймовірної необізнаності свідчать конкретні факти. Так, Н. Волинська у своєму дописі, опублікованому в сумській газеті «Більшовицька зброя», зазначала: *«...Анекдотично, але факт, що в списках заочників Сумського педінституту по два – три роки вважалися студентами давно померлі люди. Встановлення платності навчання в великій мірі упорядкувало цю справу...»* [6].

Семен Васильович Зінченко народився у 1904 р. в с. Боромля (нині — Охтирський район Сумської області). Згідно з його автобіографією, батько працював робітником. Родина тривалий час не мала власного майна й лише у 1915 р. придбала будинок [15, Арк. 46]. Після закінчення семирічної школи він у 1921–1924 рр. навчався у професійно-технічній школі в с. Боромля [8, Арк. 241], однак, за його словами, не завершив навчання. У 1924–1927 рр. продовжив освіту в СумПТ. Після його завершення протягом одного навчального року працював учителем семирічної школи в селі, а також обіймав посаду голови місцевої спілки «Робос» [15, Арк. 46]. Кандидатом у члени ВКП(б) став 19 вересня 1929 р. [8, Арк. 241]. У 1929–1930 рр., згідно з автобіографією працював головою окружного бюро КДР як висуванець, а також інспектором КДР. У 1930–1931 рр. обіймав посаду директора музичного технікуму та викладав соціально-економічні дисципліни, зокрема ленінізм і діалектичний

матеріалізм [15, Арк. 46]. На підставі наказу № 205 директора СумІСВ від 28 листопада 1931 р. його було призначено асистентом кафедри педагогіки цього навчального закладу [18, Арк. 1]. У 1932 р. за рішенням МПК був відряджений до Харкова на курси викладачів соціально-економічних дисциплін (група діалектичного матеріалізму), які завершив 1 січня 1933 р. Як зазначено в його автобіографії, у Сумах С. Зінченко був активним учасником громадсько-педагогічного життя: обіймав посади члена бюро окружного методичного комітету, члена президії кабінету соціального виховання, секретаря філії «Педагогів-марксистів». Регулярно брав участь у районних учительських конференціях, публікував статті у часописі «Наша освіта», що його видавало МПК. Зокрема, відомою є його стаття «Форми і методи інтернаціоналістичного виховання дітей» [15, Арк. 46]. Працював також у Сумському ВНО. У 1935–1938 рр. у газеті «Більшовицька зброя» згадується як директор школи № 4 у м. Суми [42, С. 1; 5, С. 2]. У доповіді секретаря Сумського міського партійного комітету І. Міхеєнка, виголошеній 16 березня 1935 р. на II районній конференції вчителів, зазначалося, що учні школи № 4 малювали «фашистські значки». На думку доповідача, це свідчило про незадовільний стан комуністичного виховання та вплив «класово ворожих елементів» [9, Арк. 18]. Ймовірно, саме після згаданого інциденту на посаду директора школи № 4 міг бути призначений С. Зінченко. На травень 1944 р. С. Зінченко працював у відділі вищих навчальних закладів Сумського обласного комітету КП(б)У [12, Арк. 39]. Відомості про його подальшу діяльність або життєвий шлях у наявних джерелах відсутні.

В клубі читалів.
На фото: (справа на ліво) т.т. С. В. Зінченко—директор 4-ої школи і Я. О. Тюрін—учитель 14 школи читають літературу про тов. С. М. Кірова.
Фото М. Макаєнка.

Світлина І. С.В. Зінченко.
**«Більшовицька зброя», № 276,
1938, 3 грудня.**

Йосип Абрамович Ліпман народився 20 грудня 1898 р. в містечку Троянів Житомирського повіту Волинської губернії. За національністю — єврей. Його батько працював приватним учителем, навчав дітей ремонтувати годинники. До 12 р. Й. Ліпман здобував освіту вдома та допомагав батькові. За цей час опанував Біблію, історію єврейського народу та окремі розділи з Талмуду. Загальну освіту здобував самостійно: досяг рівня знань, еквівалентного двом групам церковно-приходських шкіл. У 13 р. вступив до третьої групи церковно-приходської двокласної школи в Троянові, яку закінчив за три роки з похвальним листом. У власній автобіографії він зазначав, що через стан здоров'я не міг виконувати фізичну працю, тому вирішив здобути фах бухгалтера. Замовив повний курс бухгалтерії з Житомира за 5 крб., вивчив матеріал протягом трьох місяців і отримав відповідний атестат. За посередництва

одного з учнів батька, який мешкав у Житомирі, влаштувався на роботу до приватної крамниці, де близько десяти місяців обіймав посади кур'єра, приказчика та бухгалтера. Після того як батько захворів, Й. Ліпман був змушений залишити роботу та зайняти його місце. Таким чином у 1915 р. розпочалася його вчительська кар'єра. У 1918–1921 рр. він перебував у Житомирі, де навчався та одночасно проводив приватні лекції. У 1921–1923 рр. працював учителем у Троянові. У 1923–1926 рр. навчався у Волинському ІНО, паралельно викладаючи у трудовій школі № 9 м. Житомир. У 1926–1927 рр. працював у трудовій школі № 18 м. Житомир, а з 1927 р. обіймав посаду завідувача Новоград-Волинської дослідної трудової школи [50, Арк. 2, 7-16зв.]. Член ВКП(б) з 1939 р. [11, Арк. 10]. Закінчив аспірантуру при Київському державному університеті [30, Арк. 188]. У 1936-1941 рр. був завідувачем українського науково-дослідного інституту педагогіки. Після видання Постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекручення у системі Наркомосів» від 4 липня 1936 р., Й. Ліпман виступив із критикою «псевдонауки педології», опублікувавши декілька статей [39; 56]. Наказом № 18 директора СумДПІ від 10 листопада 1943 р. був призначений на посаду завідувача кафедри педагогіки і психології, починаючи з 1 листопада 1943 р. Підставою для цього призначення став наказ № 203 заступника Наркома освіти УРСР С.М. Бухало від 4 листопада того ж року [1]. Перебував парторгом інституту [10, Арк. 44], а із травня до липня 1947 р. – ТВО замісником директора з навчальної та наукової частини інституту. Наказом № 271 директора СумДПІ від 26 серпня 1947 р. Й. Ліпмана з 1 вересня 1947 р. було звільнено з посади завідувача кафедрою педагогіки й психології на підставі розпорядження Міністра освіти УРСР Філіпова від 23 серпня 1947 р. [2]. У електронній бібліотеці Google Books вдалося виявити його публікації 1950 рр. [40; 41]. Подальша доля невстановлена.

Костянтин Ілліч Пашина народився 1900 р. в с. Ковалівка Зінківського (нині – Полтавського) району Полтавської області. Син вчителя, батько помер в 1923 р. В 1924 р. закінчив Полтавський ІНО. Викладав російською, а з 1924 р. українською мовою, читав німецькою [32, Арк. 10; 52, Арк. 2]. В 1924-1930 рр. працював в семирічній школі № 3 м. Суми, а також, за сумісництвом, в 1928-1930 рр. – на аналогічній посаді в вечірній робітничій школі та в 1929-1930 рр. – викладачем історії класової боротьби на курсах підготовки робітників до ВНЗ і курсах підготовки вчителів. З 1 жовтня 1930 р. призначений на посаду та викладача суспільствознавства та завідувача районним вечірнім робітфаком при СумІСВ [52, Арк. 1, 2, 3; 17, Арк. 177]. Однак 4 жовтня 1930 р. написав заяву про звільнення його з цієї посади [17, Арк. 177]. У листопаді 1940 р. в місцевій газеті згадується виконувач обов'язків директора сумської школи № 3 на прізвище «Пашина» [49, С. 1]. Під час війни перебував на фронті. В 1945 р. став членом партії. З 1 жовтня 1945 р. працював викладачем історії в Сумському технікумі громадянського будівництва [32, Арк. 10]. Станом на вересень 1956 р. залишався на

цій посаді. В цей час він давав свідчення в справі репресованого в 1938 р. директора школи № 3 К.Л. Кухаренко [34, Арк. 56].

Певний інтерес в контексті цього дослідження представляє відомий свого часу поет **Віталій Михайлович Самійленко**. Окремі відомості з його біографії подані в монографії дослідниці Л. Корж, однак у її праці виявлено низку неточностей. Зокрема, неправильно вказано його ініціали як «Віталій Миколайович». Також помилково стверджується, що він ніби працював у м. Лубни впродовж 1919–1929 рр., тоді як в дійсності він працював там лише кілька місяців в 1919 р. Окрім того, авторка зазначає, що В. Самійленка було звільнено з роботи за «ідеологічну невитриманість» та «розкладницький вплив на студентство». Проте відповідний архівний документ (автобіографію), на який вона посилається, не містить подібних формулювань [38, С. 40]. В. Самійленко, як він пише в своїх автобіографіях і анкетах, народився 12 липня 1888 р., с. Федірки на Полтавщині. Його батько був українцем, а мати – росіянкою. Батько був селянином, а потім, останні 10 р. перед смертю (в анкетах – з 1910 р.) – робітником [16, Арк. 180; 54, Арк. 10]. Зокрема, він зазначає, що *«після деякого навчання вдома, що його провадив сам батько, добре письменний і розвинений селянин, мені довелося вступити до сільської школи, а після неї й до бурси. Під час мого навчання в бурсі батьки переїхали на Запоріжжя. Причиною переїзду батьків, а потім і мене до Запоріжжя, було те, що батько, дбаючи про освіту дітей, мусив на ту справу продати землю й стати робітником на гуральні. Дальніше моє життя склалося з таких більш-менш визначних подій: вчився в семінарії й був звільнений підчас переходу до передостанньої класи “за строптивість”, учителював коло року в початковій школі, зазнав арешту й примусового заслання на Оренбурцину / коло трьох років / після того був потроху бурлакою, робітником у німців-колоністів, на залізниці, репетитором. В 1911-1913 рр. вчителював на Дніпропетровщині, перебуваючи увесь час під доглядом “всевидяючого ока” поліції. Позбавившись трохи “нідопечного” стану, досить таки неприємного, й не маючи змоги вступити до якоїсь нормальної вищої школи, прослухав однорічні педагогічні курси при Московському університеті / тоді народньому, а тепер ім. Свердлова / й після того знов учителював, аж до покликання на військову службу під час війни. У військові був увесь час нижнім чином, оскільки моя тогочасна політична неблагонадійність забезпечувала мені такий стан. Вирвавшись із війська в перший рік революції, я негайно вступив до Вищого педагогічного інституту студентом-позакурсником. Року 1919, лютого 4 з інституту я вибув, склавши заліки за повний курс з усіх дисциплін, крім математичних. Так сталося через те, що гетьманська в’язниця, в якій я перебував 3 місяці в 1918 р., поспувала мені нормальне навчання. Після вибуття з Вищ. Педінституту, я здобув посаду лектора Лубянської Учительської Семінарії, а працюючи там – одночасно виконував обов’язки завполітвідділом освіти. Працював я там, як член УПСР(б),*

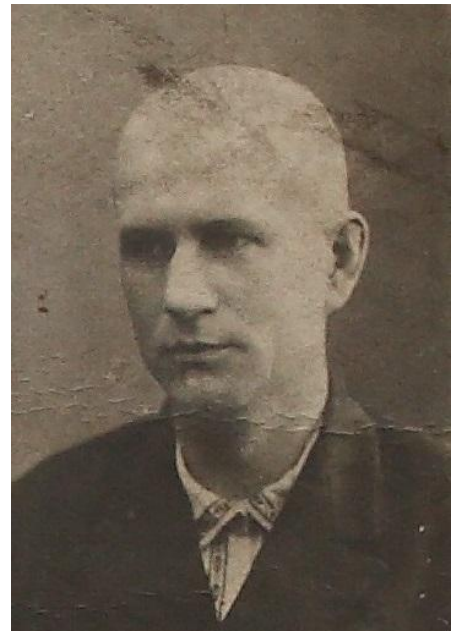
а тому, перед наступом денікінців, був перекинутий до Черкас, а звідти на Таращаничину. На Таращаничині, крім виконання партійних обов'язків, завідувач учительською семінарією / потім педшколою, педкурси /, викладач там дидактику й школознавство, сполучаючи цю працю з працею в агрошколі. Там, на Таращаничині, під час злиття УПСР(б) з КП(б)У, я теж став членом КП(б)У, але не на довгий час: через кілька місяців, у зв'язку з загостренням хвороби / туберкульоз /, мусів відійти від партійної праці і з партії механічно вибув, взагалі на громадській роботі активно себе не виявляючи. В той час не поривав праці лише як голова, а потім як член Таращанської повітової профспілки освітянської» [16, Арк. 180].

У вересні 1921 р. у м. Тетіїв (нині – Київська область) була відкрита учительська семінарія. Її організатором був В. Самійленко. У січні 1922 р. за рішенням Київського губернського правління вона була об'єднана із Ставищанською семінарією. У зв'язку з цим заклад був переміщений до м. Ставище (нині – Київська область), де В. Самійленко обіймав посаду лектора педагогічних дисциплін та завідувача педагогічними курсами. У 1923–1926 рр. він працював шкільним інспектором та був членом окружної методичної комісії (ОМК) при окружній інспектурі народної освіти. У 1926–1929 рр. викладав педагогічні дисципліни в Білоцерківському педагогічному технікумі, де також обіймав посаду завідувача навчальною частиною. Звільнився за власним бажанням. З 1 вересня 1929 р. працював лектором педагогічних дисциплін у СумПТ [16, Арк. 178, 179, 180]. Після реорганізації закладу в СумІСВ В. Самійленко висловив намір залишити роботу. 13 серпня 1930 р. він звернувся із заявою до дирекції Черкаського педагогічного технікуму з проханням про працевлаштування. Як основну причину бажаного переведення він зазначив несприятливі кліматичні умови м. Суми. Однак 23 вересня 1930 р. директор СумІСВ С. Прийменко направив до Наркомату освіти повідомлення, в якому категорично виступив проти переведення В. Самійленка до Черкас. У результаті, з 1 вересня 1930 р. В. Самійленко був зарахований на посаду доцента з новітніх педагогічних течій в СумІСВ [54, Арк. 10]. 12 серпня 1931 р. він подав до дирекції інституту заяву з проханням звільнити його за власним бажанням. У заяві зазначалося, що старший син вступив до Київського художнього інституту, середній — до Київського педагогічного технікуму, а молодший навчався в семирічній школі в Києві. Дружина була екстернкою Київського медичного інституту, а донька потребувала лікування в ортопедичному інституті. У зв'язку з цим заявник висловив намір працевлаштуватися в Києві або поблизу нього [16, Арк. 176]. Також, згідно з довідкою від вересня 1929 р., на утриманні В. Самійленка довгий час перебувала також сестра його дружини — **Ганна Назарівна Тупчіївна**. З 1926 р. вона була студенткою Білоцерківського педагогічного технікуму, «виявляючи завжди задовільні знання й переводилася без затримки з курсу на курс, а на 1929/30 академік переведена на III курс. Під час навчання в Педтехнікумі т. Тупчіївна Г.Н. стипендії не одержувала, але звільнялася від

платні за навчання й користувалася іншими пільгами, як утриманка педробітника установи НКО». У зв'язку з переведенням В. Самійленка до Сум, Г. Тупчіївна також була переведена до СумПТ. Також із архівних документів відомо, що Г. Тупчіївна народилася 7 грудня 1908 р. У 1926 р. закінчила Білоцерківську школу № 3 ім. Т.Г. Шевченко [26, Арк. 58, 59, 62].

В ході пошукової роботи вдалося виявити два протилежні свідчення про В. Самійленка. Студентка Ставищанських педкурсів, письменниця **Докія Гуменна** у своїх мемуарах охарактеризувала його «зразковою постаттю педагога у найвищому розумінні». Зокрема, вона пише: *«Найбільш впадав в очі Віталій Михайлович, що позбирав нас, повишукував учителів і був осередком усього цього шкільного новотвору. Він поділив приплив учнів на три класи, він вів такий устрій, що учні мали свою управу, себто передавав шкільні справи на загальні збори, хоч за лаштунками стояла педагогічна рада і голова її, Самійленко. На таких учнівських зборах кожен, хто хотів, висловлювався. Сидів на них і Віталій Михайлович (більше ніхто з учителів). Сидів й мовчав, ніякого тиску на хід зборів не робив. Тільки слухав. Наприкінці вставав і робив свої висновки, зовсім несподівані, не підпираючи ні однієї попередньої думки, але якраз ті, що витікали з усієї дискусії. Викладав він історію, літературу, мову й географію. Бачу перед собою на лекції цього вчителя, суворого й серйозного, оцю дуже шляхетну ставну постать у бездоганному костюмі тютюнового кольору»* [7, С. 122]. Однак А. Бутковська описує його як неврівноважену та вкрай конфліктну людину, а також додає, що він *«скінчив свої дні у психіатричній лікарні»*. Вона також наводить показовий приклад: *«Безсумнівно причиною багатьох непорозумінь була хвороба директора семінарії. На одному засіданні педагогічної ради Самійленко несправедливо напав на одного викладача, людину дуже порядну й сумлінну в своїй роботі, ще до того й хвору. В обороні покривдженого проти Самійленка гаряче виступив Загул, його підтримали Б. Лось та Ф. Великохатко. З боку Самійленка на них посипалися доноси до Таращанського відділу народної освіти»*. Згідно з її слів, *«Загул оповів, як під тиском Таращанського відділу народної освіти Самійленко просив вибачення у тих викладачів, на кого він писав доноси»* [4, С. 25, 26].

Слід зазначити, що В. Самійленко також згадується у свідченнях репресованих. Так, у протоколі допиту **Тараса Єлизаровича Чупруни** від 17 лютого 1930 р. йдеться: *«Примерно в 1908 или 1909 году мною в с. Перещепино была организована «Просвита». Натолкнул меня на*

Світлина 2. В. Самійленко.
Фотографія з фондів музею
Сумського державного
педагогічного університету
ім. А.С. Макаренка.

організацію Симеренко Виталій, кажеться, Михайлович, який в то время был в с. Перещепино страхагентом. Где он сейчас я не знаю. Брало со мной участие в організації **Самойленко Виталій Михайлович**, это тот, який ви указали Симеренко, Глуценко Иван Филиппович, убитий в с. Петриковке, Какамбо Иван Гаврилович, живе где-то в Донбасе и я. Председателем «Просвиту» был я, с начала організації до [19]15-го года. Потом я уехал в Гришино, где пробыл до [19]17 года, потом вернулся и был опять председателем» [Цит. по: 43, С. 199]. Той факт, що В. Самійленко у 1912 р. брав найактивнішу участь в організації «Просвіти» підтверджується спогадами українського історика **Дмитра Дорошенка**: «Розмова з місцевими інтелігентами (учителі, фельдшер, кооператори) й селянами робила надзвичайно приємне враження. Душею цілого українського руху в Перещепині був молодий поет Віталій Самійленко, що учительовав у тамошній школі. Він оповідав, між іншим, що перещепинці мають у себе кілька ілюстрованих історій Аркаса й Грушевського і взагалі багато українських книжок» [37, С. 145]. Це наводить на думку про ймовірність його політичних переслідувань.

Висновки. Дослідження особових справ і списків студентів та викладачів СумДПІ дозволяє розглядати їх як важливе джерело для реконструкції індивідуальних біографій та аналізу соціального складу освітнього середовища, а також вивчення впливу радянської політики на долі окремих осіб. Особливу цінність становлять згадки про репресованих студентів і викладачів.

Література

1. Архів СумДПУ ім. А.С. Макаренка. Книга наказів за 1943/1944 р.
2. Архів СумДПУ ім. А.С. Макаренка. Книга наказів за 1947
3. Булава Л. Федір Пошивайло, «відомий як добрий методист»: діяльність у 1900–1941 роках. *Педагогічні науки*. 2019. № 74, С. 90-93
4. Бутковська А. З життя Дмитра Загула. *Сучасність*, 1968, № 9.
5. В клубі вчителів. [фотографія з підписом]. *Більшовицька зброя*, № 276, 1938, 3 грудня.
6. Волинська Н. Про заочне навчання в Сумському педагогічному інституті. *Більшовицька зброя*, № 26, 1941, 1 лютого
7. Гуменна Д. Дар Евтотеї. Іспит пам'яті. Кн. 1. Київські кручі; Кн. 2. Жар і крига. Київ, Дніпро. 2005. 520 с.
8. Державний архів Сумської області (ДАСО): Ф. П-1, Оп. 1, Спр. 36
9. ДАСО; Ф. П-1, Оп. 1, Спр. 41
10. ДАСО; Ф. П-1, Оп. 1, Спр. 89
11. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 3

12. ДАСО: Ф. П-4, Оп. 2, Спр. 212
13. ДАСО; Ф. Р-33, Оп. 1, Спр. 32
14. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 97
15. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 229
16. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 230
17. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 232
18. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 234
19. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 235
20. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 237
21. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 238
22. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 239
23. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 241
24. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 248
25. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 254
26. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 256
27. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 268
28. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 270
29. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 2, Спр. 1498
30. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 14
31. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 4, Спр. 59
32. ДАСО; Ф. Р-3426, Оп. 1, Спр. 5
33. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 1, Спр. 531
34. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 1, Спр. 533
35. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 3, Спр. 513
36. ДАСО; Ф. Р-7641; Оп. 6, Спр. 713

37. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 — 1914 роки). Вінніпег, спілка «Тригуб», 1949. 167 с.

38. Корж Л.В. Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А.Є. Макаренка. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. 88 с.

39. Ліпман Й. Так звана педологія на практиці. *Комуністична освіта*, 1936, № 8. С. 140–146

40. Ліпман Й.А. Важливе завдання у вихованні в учнів науково-матеріалістичного світогляду. *Радянська школа*, 1953, № 4, С. 50-53

41. Ліпман Й.А. Виховання свідомої дисципліни – один з найважливіших обов'язків учителя. *Радянська школа*, 1955, №8. С.36-41

42. На пленумі міськради. *Більшовицька зброя*, № 221, 1935, 23 вересня.

43. Провідники повстанського руху Придніпров'я (за матеріалами органів державної безпеки): збірник документів / упоряд.: Юрій Пахоменков, Олександр Чепурко. Дніпро: «Герда», 2021. 288 с.

44. Реабілітовані історією. Полтавська область. Кн. 4. Київ-Полтава. Видавництво АСМІ, 2006. 733 с.

45. Реабілітовані історією. Сумська область. У 3-х кн. Кн. 1. Суми. Видавничо-виробниче підприємство “Мрія-1” ТОВ, 2005. 756 с.

46. Реабілітовані історією. Сумська область. У 3-х книгах. Кн. 3. Част. 1. Суми. Редакційно-видавнича група, 2015. 496 с.

47. Реабілітовані історією. Харківська область: Кн. 3. Ч. 3 // Кз «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». Київ; Харків: Оригінал, 2019. 640 с.

48. Солодовник, Шульженко, Яценко, Горбатенко та ін. Скажіть, чи вірно це. *Плуг і Молот*, № 88, 1931, 13 серпня.

49. У виконкомі Сумської міської ради. *Більшовицька зброя*, 1940, 24 листопада

50. ЦДАВО; Ф. 166, Оп. 12, Спр. 4405

51. ЦДАВО; Ф. 166, Оп. 12, Спр. 4412

52. ЦДАВО; Ф. 166, Оп. 12, Спр. 5747

53. ЦДАВО; Ф. 166, Оп. 12, Спр. 6094

54. ЦДАВО; Ф. 166, Оп. 12, Спр. 6802

55. ЦДАВО; Ф. 166, Оп. 12, Спр. 8333

56. Чавдаров С., Ліпман Й. Шкідлива книга (підручник «Педологія» Видро, Костюк, Чамата). *Радянська освіта*, 1936, № 10. С. 93–101.